

Táan u yila'al u k'a'ana'anil u ts'aataanta'al u ts'a'akal máak ich maaya ti' le mejen kaajo'ob yaan Yucatanó: tu'ux ku ya'alik ba'ax ku tukultik le taatatsilo'obo', ka'ansajo'ob yéetel jts'akyajo'ob: Noj kóonts'íib

Le ts'íiba' ku tsolik bix úuch u k'áalal u meyajil le u xaak'alil le pa'ajo'olila' j-úuch ich u wina'alil enero ti' 2020, jach tu ki'il le k'oja'anil Covid-19o'.

U ajxak'alilo'ob le Universidad ti' Loughborough yéetel ti' Universidad ti' Sheffield u taal Reino Unido yéetel ti' Universidad Modelo yéetel Cinvestav ti' México táakpajo'ob uti'al u moliko'ob u bixil le *datos* ti' múuch'tambalil yéetel k'áatchi'il, ich jump'éel chan kaaj. Uti'al le pa'ajo'olila' áantanaj u Mola'ayil u Ka'ansal Xook (Secretaría de Educación) yéetel ti' u Mola'ayil tooj óolal ti' Yucatán (Secretaría de Salud de Yucatán).

Le ba'ax jóok' ich le meyajaj' ku ya'alik le je'elo'oba':

- Láayli' yaan ya'ab maayat'aane', ich le nukuch máako'obo' (noolo'ob), ba'ale' tak xan ich le taatatsilo'obo'. Le je'ela' ch'iikil xan ich u yóol (uti'al u ma'alob bisikubáaj le láak'tsilil, ch'i'ibalil yéetel u yu'ubikubáaj ti' yaan ichile'), ich u meyajil, u k'áat u ya'ale', ku páajtal u na'atik ich maaya le ba'ax ku tso'olol tu yóok'olal tooj óolalo'.
- Ichil le k'iin yaniko'ona' le taatatsilo'ob u noj kuucho'obe' uti'al u yáantajo'ob, u beetik u k'ext'aanilo'ob, bey túuna' le t'aano' jump'éel nu'ukul uti'al u tsikbal nukuch máako'ob yéetel táankelem paalal, je'elbix tu'ux ken k'a'abéetchajak u kéextikubáaj, ku yáantaj wa k'a'abéet.
- Le ka'ansajo'ob ti' le kúuchil xooko'obo' yéetel le ts'akyajo'obo', u ya'abilo'obe' ku ya'aliko'ob ya'ab ku bineltik ti'ob uti'al u t'aniko'ob maaya yéetel ku ya'aliko'ob jach ku k'a'abéetal u yáantaj wa máax ti' le kaajo'. Le áantajil je'ela' le bix kun táakale', ku talantal le ken jach k'a'abéetchajak wa mina'an mix máak beetik tumen mina'an mix máak beetik mantats'.
- Le kúuchilo'ob xooko' yaan jump'éel noj meyaj ti'ob u ka'ansik le mejen paalal ti' u kanáant u tooj óolalo'obo', je'elbix ti' u kaniko'ob u p'o' ma'alob u k'abo'ob, bix u k'a'abéetkuunsiko'ob le *gel antibacterianoo'*, bix je'el u kanáantiko'ob le ba'alo'ob uti'al u kanáantikubáao' yéetel u k'a'abéetil u yu'uk'ul le purificada ja'o'. Tak bejla'e' mina'an jump'éel tuukul uti'al k'a'abéetkuunsbil uti'al u tsikbalta'al yéetel ka xi'ik u pak'ik u beeta'al ich le kaajo', bejla'e' tuláakal le ka'ansajil je'ela' láaj ich kastelan ku yúuchul.

- Le máako'ob ku meyajo'ob te' mejen kaajo' (ka'ansajo'ob beyxan le ts'akyajo'obo') ma' jach anchaj u páajtalil ti'ob u kaniko'ob maayai' ich u xooko'obi', le beetik ku yu'ubik ku bilneltik ti'ob. Ku ya'aliko'obe' ku na'atik wa ba'ax mejen t'aanil, ba'ale' ma'ataan u na'atiko'ob tu beel jump'éel tuukul yéetel xan ya'ab u téene' le jump'íit ku na'atiko'obo' ku bin u chuchukna'atik ba'ax yóok'olal ku t'aano'ob.

Le beetike' tu yóok'ol le ba'ax ku jóok'ol ti' le meyaja' k a'alik ka beeta'ak le je'elo'oba':

- U beeta'al meyajo'ob tu yóok'olal xaak'alil tu'ux ku k'a'abéetkuunsa'al u máakilo'ob le mejen kaajo' uti'al k'ext'aan, lela' ka chíinik ichil u k'iinilo'ob táan le k'oja'anil Covid-19o'.
- U ya'abkúunsa'al yéetel u ma'alobkúunsa'al u ka'ansajil le ka'ansajo'obo' yéetel xan le máako'ob ku meyajo'ob tu yóok'olal toj óolalo', uti'al u kaniko'ob maya ka u na'ato'ob tu beel tuláakal.
- K'a'abéet u yúuchul meyaj te' mejen kaajo'obo' uti'al u na'ata'al tu beel bix u yiliko'ob yéetel u k'a'abéetkuunsiko'ob le u kúuchil toj óolalo' (centro de salud) yéetel le máaxo'ob ku ts'áako'ob te' mejen kaajo'.
- U xak'alta'al bix je'el u beetiko'ob jump'éel ma'alob meyaj le kúuchil xooko'obo' tu'ux ka meyajnako'ob bey jump'éel bej uti'al u tsikbalta'al ich kastelan yéetel ich maaya ba'alo'ob tu yóok'olal toj óolal, lela' ka ch'a'aba'ak bix u táakpajal le taatatsilo'ob uti'al u jóok'sa'al táanil u ka'ansajil toj óolal te' mejen kaajo'obo'. Chéen beyo' je'el u táam óolta'al yéetel yila'al u k'a'abéetil maaya ch'i'ibalil beyxan u jejeláasil u t'aan u vojelo'obo'.